

Az utópia temporalizálódása

Az elmúlt évtizedben újból fellángolt a vita az utópia kérdése körül. A műfaj történeti definíciók és fogalomtörténeti magyarázat kísérletek mindeközben alig fedik egymást. Ehhez jönnek még a filozófiai értelmezések, melyek antropológiai funkciót tulajdonítanak az utópiának, továbbá a társadalomtörténeti exegézisek, melyek historizálják és ideologizálják ezeket a funkciókat. Ezeket a kérdéseket a következőkben csak érintőlegesen tárgyaljuk.

Az 'utópia' szó jelentésmezeje mindenesetre többértelmű. Ernst Bloch pozitív fogalomértékelése ellenére feltűnő, hogy egyetlen utópia szerzője sem nevezi magát szívesen 'utópistának', mint ahogy az is, hogy az utópia fogalma Thomas More genealógiája ellenére ritkán köszön vissza irodalmi utópiák címében. Egy valamirevaló utópia szerzője nyilvánvalóan éppoly kevésbé kíván utópista lenni, mint ahogy Machiavelli sem akart machiavellista, avagy Marx marxista lenni. Ez a megállapítás arra a két szerzőre is érvényes, akikhez kérdésfeltevésemet intézni szeretném. Egyikük sem írt szigorú értelemben vett utópiát, műfaj történetileg azonban mégis erről van szó. Első szerzőnk Louis-Sébastien Mercier. Mercier 1770-ben ezzel a főcímmel fogalmazta meg álmát, ahogyan szellemi termékét nevezte: *A 2440-es év*.¹ Ma már azt mondanánk, hogy Mercier jövőregényt írt, még hozzá a világirodalom első jövőregényét.

Második tanúnk Carl Schmitt, az államjogász. 1918-ban írta meg *A buribunkok* című művét, és dolgozatát *történelemfilozófiai kísérletnek* nevezte el.² Műfaj történetileg szatíráról van szó, melyet Schmitt legalább annyira a paródia köntösébe bújtatott viccnek szánt, mint amennyire

Reinhart Koselleck: Die Verzeitlichung der Utopie. In Wilhelm Voßkamp (szerk.): *Utopieforschung. Interdisziplinäre Forschung zur neuzeitlichen Utopie*. 3. kötet, Metzler, Stuttgart, 1982, 1–14.

- 1 Louis-Sébastien Mercier: *L'An Deux Mille Quatre Cent Quarante. Rêve s'il en fut jamais*. Szerk.: R. Trousson. Ducros, Bordeaux, 1971.
- 2 Carl Schmitt: Die Buribunken. Ein geschichtsphilosophischer Versuch. *SUMMA*, 1917–1918 (1):4(1918), 89–106.

komolyan gondolta, míg Mercier jövőtervezetét naiv értelemben keserű komolysággal vetette papírra.

Témám tehát a jövő betörése az utópiába vagy másképpen fogalmazva: az utópia beolvadása a történelemfilozófiába, ami a szó szigorú értelmében csak a 18. század második felétől létezik, röviden: az utópia temporalizálódása.

1770, Mercier regényének megjelenési éve szimbolikus év. 1770-nel vette kezdetét az az évtized, amelyben a világ helyzete mélyreható változásnak indult. Keleten a nagyhatalmak megkezdték Lengyelország felosztását, az Atlanti-óceán túloldalán létrehozták az amerikai gyarmatokat, míg Franciaországban megváltozott a felvilágosodás halmazállapota. Ebben a korban megrendült a filozófusok hatalma. Ahogy Mercier provokatív módon könyvéhez írt ajánlásában megállapította: „elég a tervezetekből, elég a kritikából! Ne beszéljetez többé, hanem cselekedjetez! – így hangzott a burkolt üzenet”.³

Mercier maga író volt, aki mániákusan sokat írt, „le premier livrier de la France”, ahogyan ő nevezte magát.⁴ Ötletgazdag, tevékeny és nem is sikertelen. A 2440-es év bestsellerré vált, aminek terjedelme visszadatált prognózisokkal bővítve, mint amilyen a légiközlekedés, a négyszeresére duzzadt, hogy ekképp ex-poszt-prófétaként is aktuális maradjon. Hatástörténete, fordításokkal és utáztatokkal megsokszorozva, egészen egy új műfaj meghonosításáig, korántsem lebecsülendő, mégis másodrangú értelmiségi maradt. „Rousseau majmaként” vagy „Diderot karikatúrájaként” megbélyegezve sokáig hasztalanul próbálkozott egy arisztokrata mecénástól életjáradékhoz jutni.⁵ A korhatag *ancien régime* miatti erkölcsi felháborodása a magasba szökött, és bizonyára ő állította fel a legélesebb és legvéresebb forradalmi prognózist A 2440-es évhez fűzött egyik megjegyzésében, amit valamikor 1789 tájékán fogalmazott meg.⁶ – Ám 1788-ban, amikor végre járadékhoz jutott, melyet Marie Antoinette folyósított a számára,⁷ prognózisa elillant. A zavargások többé nem tudtak felkeléssé fajulni, mert morálisan lehetetlenültek el. A rendőrség nagyon alapos volt, mindehhez kedvezően volt elszállásolva a laktanyákban, a királyi udvarhoz fűződő rokonszenv pedig általánosan elterjedt. Az ironikus olvasat tiltott volt a korábbi, alkotmányos monarchiához

3 Mercier: i. m., 78.

4 „Franciaország első könyvkészítője” (a fordító megjegyzése); Idézi Trousson Mercier művéhez (lásd 1. jegyzet) írott bevezetőjében: *Introduction*, 8.

5 Trousson: i. m.

6 Mercier: i. m., 330.

7 Vö. I. Nagel: *Der Intellektuelle als Lump und Märtyrer. Ein Lebenslauf zwischen Ancien régime und Revolution. Akzente*, 1981:1, 3–22, 9.

fűződő hitvallás miatt, mivel a felvilágosulatlan nép nagy tömegei kizárták a demokratikus szabályozásokat.⁸

Mint a legtöbb aufkléristának, Mercier-nek is kétségtelenül együtt kellett élnie ambivalens lelkiismeretével: az aufkléristák kompenzációs teljesítményeik különböző módokon történő adagolására kényszerültek, lavírozva a korona és a nép között, érvelve egyik vagy másik mellett. Ivan Nagel Mercier-re alkalmazta az „értelmiségi” mint lump és mártír keserű titulását. Most viszont nézzük Mercier magáért beszélő művét.

Pontosan leírható a Mercier tulajdonképpeni intellektuális teljesítményét találóan jellemző műfaj történeti fordulópont. Mercier a 2440-es évben álomszerűen megélt Párizst tárja elénk. Precíz jövőutópia ez.

Mármost persze a seholországok, a hagyományos utópiák térbeli ellenvilágai potenciális jövővíziókként is olvashatók. Az utópiák mindig valamilyen irreális hordozói. Kritikus ellenprogramjaik felhívást intéznek a jelenlegi világ megváltoztatására, megreformálására vagy forradalmasítására. Az eddig áthagyományozott utópiák tapasztalati tere azonban elsődlegesen térbeli volt, csakúgy, mint azok ábrázolási módja. Egy idegen utazó rendszerint Európán túli partokra vetődött, és ott a legkülönbözőbb nagyságrendben fedezett fel valamilyen eszményi államot vagy államiság előtti társadalmat. Amikor a felfedező hazaérkezett, arról számolt be, hogy az ellenvilág milyen tetszetős és szépen rendezett. Ebből aztán levezethető a jelenkori világ irreális vagy éppenséggel nagyon is potenciális jövője. Azonban alapvetően még hiányzik a temporális jövő dimenziója mint az utópia médiuma, mialatt már számos múltra vonatkoztatott utópia létezett.

Mercier fellépésével azonban ez megváltozott, és hozzátehetjük, nem véletlenül. Cook 1770-ben, pontosan Mercier utópiájának megjelenési évében hajózta körbe Ausztrália keleti partjait. A 18. századi európai felfedezők nem sok feltérképezetlen területet hagytak maguk után. Bolygónk gömbfelületének végessége szinte egyetlen tenger és szárazföld közötti partsávot sem hagyott feltáratlanul. Az ember, ahogyan Rousseau akkoriban megfogalmazta, polip módjára terjesztette ki testének minden porcikáját a glóbuszon.⁹ Ezért kalandoztak Seholország szerzői hosszú

8 Louis-Sébastien Mercier: *Tableau de Paris*, VI, 15; idézi Trousson: i. m., 51.

9 Vö. Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Suhrkamp, Frankfurt/M, 1976, 231. Magyarul lásd Reinhart Koselleck: *Kritika és válság. Tanulmányok a polgári világ patogeneziséről*. Fordította Boros Gábor. Atlantisz, Budapest, 2016, 287. Koselleck itt saját korábbi könyve jegyzetere utal vissza, ahol franciául idézi Rousseau-t: „Chacun s'étend, pour ainsi dire, sur la terre entière, et devient sensible sur toute cette grande surface.” Magyarul: „Mindenki úgyszólván szétterjed az egész földön, és érezhetővé válik ezen az egész nagy felületen.” Jean-Jacques Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Fordította Győry János. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978, 54.

ideje a Holdra és a csillagokra, vagy másztak a földfelszín alá. A Föld felszínének egyszer már megismert végessége folytán az utópia térbeli kínálata kimerült. Az utópikus tereket utolérte a tapasztalat. A legjobb megoldás a megnövekedett tapasztalati nyomás tehermentesítésére egyszerű volt, de rá kellett jönni: ha az utópia nem volt fellelhető vagy felépíthető a jelenlegi Földön, sem pedig a túlvilágban, úgy a jövőbe kellett kiterjeszteni. Most végre volt tér a tehermentesítéshez, amibe az utópista fantáziája, a végtelenségig reprodukálható időhöz hasonlóan, beáramolhatott. A jövőregény Mercier általi meghonosításával persze az utópia státusza is megváltozott. Két alapvető változást kell megemlítenünk, még akkor is, ha Mercier utópiája műfaj történetileg számos hagyományos elemet magában foglal.

Az első változás a szerzői funkciót érinti. Az utópikus fikció szerzője látszólag tudat alatt, mégis döntő szerepváltozáson megy keresztül. A szerző már nem fedezi fel, amivel találkozik, csak ott találja magát, illetve úgy tesz, mintha ott lenne. A jövővízió szerzője autentikus értelemben maga is utópiájának termelőjévé válik. Amit egy térbeli ellenvilág megőrzött a tapasztalat tartalmából, az korábban, még ha a fikció médiumában is, megfigyelhető és észlelhető volt – valaki által, aki messzire utazott, aki kitalált felfedezéseit otthon valóságként tudta előadni. Szavahihetősége bizonyos mértékben a térbeli távolsággal arányosan nőtt, amit nem lehetett könnyűszerrel áthidalni. Ám maga a fikció is ama potenciális ellenőrizhetőség fikciójából táplálkozott, ami a térben fellelhető és megfigyelhető volt.

Nem úgy a jövőutópia: a jövő nem megfigyelhető, nem ellenőrizhető, a jövőt jövőként nem érheti utol a tapasztalat. A jövőutópia ezért a fikcióképzés repertoárjában a szerző eredeti, tiszta tudatteljesítménye, ahol még maga a térbeli ellenőrzés fiktív támasza is megszűnik. Ebben különbözik az időutópia fikciós státusza térbeli párdarabjától. Fikciójának valóságjelei többé nem a ma megtalálható térben rejlenek, hanem kizárólag a szerző tudatában. Utópiájának csak és kizárólag ő a szerzője, melyből ukrónia lesz. A jövő valósága csak az író szellemi termékeként létezik, a jelen ellenőrizhető talaját elhagyják.

A 2440-es év Párizsa szembemegy a szerző Mercier szolipszisztikus kényszerstilizációjával, ekkor ugyanis minden polgár író és minden író polgár is egyben. Ebben rejlik a társadalomtörténeti gyúanyag, amiből víziója táplálkozik. Mercier 1787-ben azt írta a korabeli helyzetről a bővített kiadáshoz fűzött megjegyzésében, hogy a mérleg két oldalát a korona és a polgári szabadságjogok teszik ki. A hiányzó általános rendeket és feladataikat már rég felváltotta vagy átvette a polgárok ama nagy halmaza, akik beszélgetnek és írnak, és akik beszélgetve és írva mindenfajta despotizmust megakadályoznak.¹⁰ A 2440-es évben ez már szabállyá lép elő: minden

10 Idézi Trousson: i. m., 51.

polgár szerző is egyben. Mivel a vallást az erkölcs fogja helyettesíteni, szintűgy nem létezik a két, immár meghaladott testamentum. Helyükre olyan testamentumok lépnek, melyeket az író polgárok életük vége felé az olvasó utókornak hagynak hátra, hogy felhalmozott morális teljesítményeiket végrendelettel biztosítsák. Ez a könyv a holtak lelke.¹¹ Így válik a 2440-es év Párizsa az író paradicsomává. Szerzőiségénél fogva minden szerző már autoritásának szerzője is egyben. Valójában azon felvilágosult írástudók kompenzációs utópiája ez, akik magukat 1789 előtt csak egy már régóta nem létező hatalom előcsarnokában tudták.

A polgár mint író és az író mint polgár: ez az eljövendő emberiség antropológiai alapalakzata, melyet Mercier egy szociológiailag egyértelműen megállapítható perspektívából a jövőbe extrapolált. Ezzel elérkeztem a jövőutópia második, azt a térbeli ellenvilágoktól megkülönböztető jellegzetességéhez.

Minden jövőutópia időbeli kontinuitásokat feltételez, mindegy, hogy nyíltan tematizálja ezeket vagy sem. Egy eleddig hajóval elérhető térbeli ellenvilág egyszerű antitézisét tehát temporálisan kell közvetíteni. A következtetés máról holnapra, a jelenből a jövőre más szavahihetőségi kritériumokat kíván meg, mint a „nagy ugrás a vízen át”. Ekként feltételezi Mercier a generációk egymásra következését, ez a régi Párizs, melyet az újjal szembesít. Párizs régi utcái ezek, csak szélesebbek, szebbek és tisztábbak. Ezeken az utcákon közlekednek a régi lovaskocsik, csak utasaik már más emberek: nincs többé arisztokrata, csak öreg és beteg, szegény vagy nagyérdemű polgár utazik most, méghozzá elővigyázatosan utaznak, nehogy bepiszkítsák, háborgassák polgártársaikat, vagy arisztokratikusan áthajtsanak rajtuk.¹² A jövő teljes utópiája tehát nem csak a fiktív, hanem az empirikusan igazolható jelen csomópontjaiból is táplálkozik.

Amit a jövő kínál, egy mondatban a jelenlegi nyomor társadalmi, politikai, erkölcsi, irodalmi kompenzációja, amit az érzékeny szív vagy a felvilágosult ész megkíván. Másképp fogalmazva: a korábbi térbeli ellenvilág fiktív tökéletessége temporalizálódik. Az utópia ezzel közvetlenül bevonul a felvilágosodás filozófusainak munkanaptárába.

Irodalmi szempontból ez csak egy nüansz, mely Mercier utópiáját megkülönbözteti a *Sociétés de Pensée* szokványos projektumaitól, reményeitől és szándékaitól. Mercier nem azt mutatja meg, hogy az eljövendő Párizsnak *milyennek kell lennie*, hanem hogy *milyen lesz*. A kívánságokat ténykijelentéseként adja elő.

Alkotmányos monarchia van, a rendeket teljesítményelit váltotta le. A kolostorok megszüntek, az immár megházasodott szerzetesek viszont

11 Mercier: i. m., XI. fejezet.

12 Mercier: i. m., V. fejezet.

az aszketikus hagyományban különösen veszélyes feladatokat vállaltak az emberiség javára. A Bastille-t lerombolták, a monarcha pedig, aki ugyanolyan ember, mint a többi, elhagyta Versailles-t. Mercier tehát 1770-ben egy racionálisan elgondolható, a gyakorlatban viszont még nem elérhető tervezési horizontot feszt ki. Eme utópia szötteésének mintája a következtetés a rossz máról a jobb holnapra. A tervezés és az optimalizálás összeköti a jelent a jövővel. Ennyiben Mercier *L'An 2440*-e inkább a haladás filozofémájához rendelhető, semmint a térbeli ellenvilágokhoz. Regénye éppenséggel újszerűbb volt, mint számos hagyományos utópia, melyeket, különösen 1750 után, csak úgy ontottak magukból a pennák.

Ezt röviden kifejtem.¹³ A 18. századig a *perfectió*tan hierarchikus hozzárendelési modellt kínált, melyet alapvetően statikusan és térben gondoltak el. A földi, viszonylagos tökéletességre törekvés majdhogynem időtlen parancs volt. Utópia, politikaelmélet, morálfilozófia vagy teológia ebben a tekintetben összehasonlítható feladatokat tölthettek be. Mármost a *perfectió*eszmény a kora újkor folyamán temporalizálódott, az utópia történetétől függetlenül. St. Pierre és Turgot ezért beszéltek *perfectionnement*ről, a földi tökéletességhez vezető történeti útról. A célt úgyszólván belefoglalták az útba, amit félre kell tenni a *perfectio* elérése érdekében. Rousseau erre a *perfectibilité* szóalkotásával ígért rá. A perfektibilitással, a tökéletesíthetőséggel a cél teljes mértékben temporalizálódott, végpont nélkül vont be magát a cselekvő embert. A céltételezés iteratívva válik. A perfektibilitás az újkor kulcsszava. A *perfectio*-eszmények statikus, kvázi-térbeli normái temporalizálódnak. Ennek során Rousseau-nál, mint ismeretes, megválaszolatlan kérdés marad, hogy az előrehaladás jobb irányba fog-e vezetni. A civilizáció és a magántulajdon létrejötte, az uralmi formációk, a növekvő munkamegosztás és a fokozott termelés folyamata sokkal inkább magában rejti az ember korrumpálódásának, morális elfajzásának veszélyeit. Ezért Rousseau számára a perfektibilitás dialektikus fogalom, mely egyszerre tartalmazza a növekvő veszélyek és az emelkedő nyereségek esélyeit. Rousseau ennyiben haladássemleges, mégis tematizálja minden társadalmi céltételezés temporalizálódását.

Mercier, Rousseau tanítványa, mindezt optimista módon értelmezte át. 1789 után felstilizálta és kiadta Rousseau munkáit, az alkotmánytörténethez hűen konstitucionálisan. Mercier-nek nem volt alkalma komolyan venni őt jakobinus szempontból, mert ezután a Konvent tagjaként máris börtönben kötött ki, épphogy megmenekülve a guillotine alól. Mercier tehát Rousseau-t a „forradalom egyik első szerzőjeként”

13 A következőhöz lásd a *Haladás*-cikket: In O. Brunner (szerk.): *Geschichtliche Grundbegriffe*. 2. kötet. Klett-Cotta, Stuttgart, 1975, 375–378.

ünnepelte, miként a cím is szól.¹⁴ Ennélfogva nyitva marad a kérdés, hogy a forradalom írójára vagy annak szerzőjére gondolt. Az értelem mindkettőben megőrződik, mert az író és az autoritás alapítójának egymáshoz hasonulása az az antropológiai alapalakzat, amiből kiindulva Mercier utópiáját a politikai praxisba kívánta átültetni.

Ezzel meg is lenne az első eredményünk: Mercier jövőutópiája a haladásfilozófia egyik variánsa, melynek elméleti fundamentuma a *perfectio*-eszmények temporalizálódása. Az előrenyúlás a jövőbe viszont csak a szerző, az író tudatteljesítményeként volt beváltható. Az utópikusan elbeszélte jövő csak rendkívül hatékony megformálása az irodalom eszközeivel annak, amit az akkori történelemfilozófia tudatfilozófiaként fejtett ki. A szerző elsősorban nem történész vagy tudósító, hanem először is az eljövendő kor létrehozója, a tökéletességhez vezető, saját maga által kidolgozott elgondolás végrehajtója. A szerző úgyszólván a valamennyi történelemfilozófiában benne rejlő utópikus dimenzió megtestesítője. A költői eszköz az álomelbeszélés, az álmodozás, melyben Mercier a 2440-es év Párizsát megéli, ahol ábrándozás közben egy évszázadnál is öregebb, bölcs embert egy ugyanilyen bölcs és értelmes ember vezet végig a városon, amire az viszont már alig ismer rá. Az ő szavajárásával a progresszív idő egyik létrafokán találja magát, mely Párizsát még nagyobb magasságokba emeli.¹⁵

Az új, valódi szuverén a szerző tudatában létrehozott kor. Mercier ezért nem egy uralkodónak, hanem a méltóságos és fenséges 2440-es évnek ajánlja könyvét, majd sietve hozzát teszi, hogy egyedül az író tolla hidalja át az időbeli távolságot, és ez az, ami e világ urait elítéli vagy épp felmenti. Nem is tudta volna ennél világosabban kifejezni írói produkciójával a történelmi jövő közeledését. A jövő – a korábbiakkal ellentétben – többé nem járul hozzá a hírnév biztosításához vagy fokozásához, sem a büntetések írói adagolásához, hanem a jövőt úgyszólván történelmileg érvelik meg. Topológiailag ebben különbözik a történelmi próféták szerepe a hagyományra irányuló történésztől.

Engedjék meg, hogy néhány megjegyzést fűzzek a jövőutópia struktúraelemeihez. Antiapokalipsziszról van szó, ahol az eszkatologikus elemeket progresszív módon értelmezik át. Noha eleinte azt az alternatívát tétélezték, hogy a jövő ne hamuban, törmelékben és romokban végződjék, mégis, eme profetikus fenyegetés ellenére végül megmutatkozott, hogy csak Versailles hever romokban. XIV. Lajosnak, a szolgáorbba kényszerített nép elnyomójának örök időkre bűnhődnie kell gaztetteiért. Mercier meglátogatja

14 Louis-Sébastien Mercier: *De J.-J. Rousseau considéré comme l'un des premiers auteurs de la Révolution*. 1–2. kötet. Párizs, 1791; idézi Trousson: i. m., 11.

15 Vö. Trousson: i. m., 47.

őt a mindig-is-igazam-volt tudatában, amikor a királyt éppen megmarja egy kígyó. Mercier ezzel az etiológiai-teológiai csattanóval aposztrofálja a visszahullást az elveszett paradicsomba, a történelmi jelen idejébe.¹⁶

Mi tehát maga az időbeli távolságból kiolvasható történelem? Erkölcsei posztulátumokról van szó. A minden erőt felszámoló szellem, az ész ereje a jövőbe vezető tolóerő. Itt tehát ellen nem álló, ellenállásmentes következtetésről van szó, lineáris modellről, ahol a jó szándék már beteljesedésének garanciája is egyben. Utópiájának tartalma szemszögéből tehát Mercier-re reformerként tekinthetünk, történelemfilozófiáját tekintve pedig átengedi magát a késő felvilágosodás hipokrizisének. Erről győznek meg bennünket az egyes, tetszés szerint növelhető számú példák is.

Bár a cenzúra ekképp nem szűnt meg, Mercier számára ez nem is a cenzúráról szól, mert az az erkölcs megtestesítője. Az Arisztophanésszel vagy Petroniusszal kezdődő, sikamlós tartalmú könyveket egyszerűen elégetik. A kérdéses műveket, talán Voltaire-t vagy Montesquieu-t, rövidített változatban és az oda nem illő tartalmaktól megtisztítva dobják piacra. Csak a Rousseau-hoz hasonlatos, erkölcsileg felemelő szerzők jelennek meg változatlan kiadásban, majd nyomban zsebkönyv formátumban is, hogy mindenki számára hozzáférhetőek legyenek. Az egész szaktudás az *Enciklopédián* alapul, eme jövőbe mutató ugródeszkán.¹⁷

Ám a cenzúra sokkal árnyaltabban működik: módusza a szerző számára az önvád. Aki *l'homme au masque*-ban¹⁸ jelenik meg, annak ballépéséért két évig kell bűnhődni erényes polgárok kíséretében, míg újból hozzá nem igazodik a közerkölcshöz.¹⁹ Az ellenállás és bármilyen cenzúraellenes titoktartás szimbólumait korrepetálásra szoruló erkölcsi bizonyítványra és annak önkéntes kényszervégrehajtására cserélik fel.

A halálbüntetés aligha szükséges, ha mégis, akkor a delikvensek önként magukra vállalják. Mivel a társadalmi indítékok megszűnnek, inkább szenvedélyből vagy féltékenységből elkövetett gyilkosságokról beszélhetünk, melyekért a hiányos észvezérlés miatt kell bűnhődni. A végrehajtás erkölcsi engesztelésünnep, ami a bűnhődésre kényszerülő halálával és a kölcsönös jókedv biztosításával végződik.²⁰ A halálbüntetést természetesen enyhítik, mivel hisznek az újjászületés tanában. Ezáltal Mercier megnyitja a menekülő utak egyikét, ami megkerüli a halál és haladás között feszülő apóriát.²¹

16 Mercier: i. m., XLIV. fejezet.

17 Uo. XXVIII. fejezet.

18 Álarcban (a fordító megjegyzése).

19 Mercier: i. m., X. fejezet.

20 Uo. XVI. fejezet.

21 Uo. XIX. fejezet, 186.

A szerelmi házasságról, prognosztikusan elővételezve, az állam dönt.²² Minden hozományt tiltanak, hogy semmilyen rendi különbség ne befolyásolja a házasságkötést. Az eszményi nő nem festi magát, nem dohányzik és nem iszik, nem szalonhölgy, de nem is csélcsap. Marad egy nemi jellegzetességeire redukált nő, aki látszólag természetes módon csupán naturalisztikus csökevényként jelenik meg. Mercier *de facto* megrajzolja a polgári család intimitásának képét: a patriarchálisan uralkodó apát, valamint az érzelmes és engedelmes anyát. Ahogy írja, neki is kedve szottyán megházasodni, mint ahogy a valóságban röviddel halála előtt szabad szerelmének polgárjogot is szerzett.

Ezzel meg is lenne második eredményünk: Mercier időutópiája naiv extrapolációja a késő felvilágosodás posztulátumainak anélkül, hogy akár csak egy történelmi együtthatót is jóváhagyna. Az eredmény az erény terrorja, mely gyanútlanul tör hatalomra anélkül, hogy ez szándékában állna, mivel a hatalmat kívánja feleslegessé tenni. Az erényes terror ezért lopakodik be akadálytalanul, látszólag ártalmatlanul és reformer módjára, a szándékok és vágyak szintjén a rousseau-i ártatlanság mázával bevonva. Az utópia számunkra szemantikai háttér-információkkal szolgál, amelyeket az utókor szülötteiként értelmezhetünk.

Ám már a kortársak is gyorsan felismerték Mercier művének kényes mivoltát. Wieland, aki később Napóleon diktatúrájának első előrejelzője volt, rögtön felismerte, hogy tulajdonképpen miről is van itt szó. Mercier utópiája, mondta, „Franciaország jelenlegi alkotmányának végítélete”.²³

1789 után ezt Mercier is büszkén elismerte. Ő volt a francia forradalom igaz prófétája, a forradalom meghirdetője és előkészítője. Bizonyára sok mindent bejelentett és előre jelzett, megdöbentően sokat, ám minden kétséget kizáróan a profetikus külső magabiztosságától eltevé. Ugyanis nem látta, hogy víziója mit rejt magában, amire a forradalom fényt derített, anélkül, hogy ezt Mercier észrevette volna: erényes kívánságainak terrorisztikus implikációit, melyek beteljesülését íróként a jövőbe vetítette.

Pontosan ez a témája második szerzőnknek.

A vilmosi császárság bukásával Carl Schmitt írt egy tanulmányt a buribunkokról, ami a Franz Blei és Jakob Hegner által szerkesztett *Summa* című folyóiratban jelent meg.²⁴ Az alcím a *történelemfilozófiai kísérellet* műfaji megnevezését viseli. A historizmus és a haladásba vetett hit ötletgazdag és rájátszásoktól túlcsorduló paródiájáról van szó, ahogy a

22 Uo. XXXVIII. fejezet.

23 Vö. Trousson: i. m., 66.

24 Schmitt: i. m.

korabeli tudományos és társadalmi szervezetek programjában kifejezésre jutott. E paródia, jobban mondva szatíra tartalma negatív utópiaként jellemezhető. Az implicit kritika azokra az utópikus elemekre irányul, ami a historizmus tényekbe vetett hitében és a tények történelemfilozófiai túlértékelésében rejlik. Utópikus specifikuma abból áll, hogy az ember úgy gondolja: tudatával nemcsak megértheti a történelmet, hanem be is teljesítheti és uralhatja is azt. Ennyiben Carl Schmitt kritikája az újkor teljes szellemi megalapozottságára irányul, amennyiben azt történelmi haladásként vázolja fel és viszi véghez.

Az utópia irodalmi lényege mármint abból áll, hogy a mozgásban lévő történelem temporalizálódását az írás végrehajtási módjaként tesz irónia tárgyává. Minden embert visszatartanak attól, hogy naplót vezessen. Ezzel kifordítják a belsőt, ami lehetővé teszi az ellenőrzést. Az ellenőrzést tökéletesítik, ami a tökéletes terror végrehajtási módja. Carl Schmitt a növekvő terror képét nyújtja az írás médiumában, ami a mercier-i utópia leleplezett valóságaként is olvasható.

Röviden ismertetem a tartalmat. A buribunkok léte levezethető a buribunkológiából. A tudomány kitermeli saját kutatási tárgyát, úgyhogy ily módon létrejön a buribunkológia és a valódi buribunkság közötti konvergencia.

Szaván fogják a mercier-i író autoritását. E világvázlat filozófiai alaptétele így hangzik: „Gondolkodom, tehát vagyok; beszélek, tehát vagyok; írok, tehát vagyok; publikálok, tehát vagyok.”²⁵ Az identitások megnövelt sorrendi fokozatában az írás minden művelője logikai törvényszerűségben túlhajtja magát.

Írom, amint magamat írom [...] Mi az a nagy hajtóerő, ami kiszakít énségem önelégült köréből? A történelem! – Én tehát egy betű vagyok a történelem írógépén [...] Ám bennem foglaltatik az önmagát író világszellem, úgyhogy én, önmagam felfogva, ezzel egyidejűleg felfogom a világszellemet [...] vagyis: nem csak olvasója vagyok a világtörténelemnek, hanem írója is egyben.

A világtörténelem minden másodpercében a világ-én fürge ujjai alatt a betűk az írógép billentyűzetétől a fehér papírra iramodnak, hogy folytassák a történelmi elbeszélést. Csak abban a pillanatban jön létre a történelmi valóság, amikor egy betű a billentyűzet értelmetlen és jelentéktelen közömbösségéből a fehér lap életre keltett összefüggéttelenségébe vésődik. Csakis ez a pillanat az élet születési órája. Ez a múlt számára azt jelenti, hogy a jelen csak egy bába, mely elköti az életteli történelmi múlt köldökzsinórját a jövő sötét testéről. Amíg ezt nem éri el, addig a jövő némán és közönyösen hever

25 Uo. 103.

ott, akárcsak az írógép billentyűzete, mint egy sötét patkánylyuk, amiből, akárcsak egyik patkány követi a másikat, a másodpercek egymás után a múlt fényére lépnek.²⁶

E történelmi azonosságfilozófia ironizáló fénye rávilágít az előrehaladó fejlődés egyes szakaszaira. Természetesen a buribunkságnak is megvannak a maga történelmi előzményei. Ők az önéletrajz- és naplóíró nagyságok, mint amilyen Marcus Aurelius, Augustinus vagy Plinius, aki akkor írt, amikor nem olvasott, és akkor olvasott, amikor nem írt, egészen Richard Wagnerig. A világszellem az írással reflektáló emberben talál magára, mellyel Carl Schmitt részben kitalált, részben valós megjegyzései összefüggést teremtenek a buribunk-mozgalom modernitásával. A naplóírás által a buribunkok a történelem kollektív lelkiismerete.

A naplókban valóságra lelő történelmi reflexió természetes ellenpólusaként működik Don Juan, akinek szerelmi kalandjait Leporellóval együtt jegyezték fel. Leporello, Don Juan szolgálója a kalandok feljegyzésével még nem lépett át a természet birodalmából a történelembe. Leporello nem hozza létre az egyes szerelmi kalandok életrajzi kontinuitását, nem tesz utalást e kalandok társadalmi és politikai feltételeire, semmiféle egyéniséget nem fedez fel Don Juanban, aki 1003 nőt csábít el ismételt egyformasággal, nem ismer részleteket, melyek a mindenkori kalandokat egyedivé tennék. Végző soron nem ismeri a csábítójuk ellen összefogó áldozatok tömegakcióit sem, nem statisztikai szempontok szerint rendezi el Don Juan áldozatait, nem tesz utalást az áldozatok szociális segélyszervezetére, éppoly kevéssé gondol a nők választójogára, csak hogy elkerülje szolgaságuk megnevezését, melynek okozója maga Don Juan. Végezetül nem ismer semmiféle lamprechti értelemben vett lelki vagy mentalitástörténeti hátteret, melybe beágyazható volna Don Juan és áldozatainak fejlődése. Ezért mutatják be a művet még napjainkban is *Don Juanként, Leporello elbeszélései* helyett.

Leporello szolgáló marad, aki még nem emelkedett a történelmi és tudományos-módszertani tudatosság magaslatára. Nem volt még abban a helyzetben, hogy szolgaleltét a történelmi reflexió segítségével úrlétté változtassa, önéletrajzilag még nem tette magát hőssé, „aki egy fölényes menedzser imponáló képét nyújtja, aki Don Juan tarkálló marionettjének szálait fölényes üzleti ismeretével és intelligenciájával mozgatja”.²⁷ Leporello Diderot *Jacques le Fataliste*-ja [*Mindenmindegy Jakab*], Hegel *Fenomenológiájának* úr–szolga-fejezete, a pozitívizmus, a relativizmus, a historizmus és egyéb reflexiós módok tudományos értelmezésmintái

26 Uo. 104.

27 Uo. 94.

előtt élt, amiket magukba foglalnak a társadalmi szerveződések. – A buribunkság csak akkor jelenik meg, ha már minden, Leporello által még be nem váltott posztulátumot megvalósítottak.

Mármost a tudományos posztulátumok átültetése a történelmi időbe a buribunkológiai mozgalom, illetve az igazi buribunkság alapítójával és vezérével ment végbe, egy Ferker nevű emberrel. Ferker a nép embere az alsóbb rétegek értelmében: egyszerű körülmények között nőtt fel és tényekre éhesen verekedte fel magát, aki végül változatos pályafutást maga mögött tudva az alexandriai kereskedelmi főiskola reklámügyi és karrierépítési docenseként hunyt el. Ezzel a jelszóval verekedte keresztül magát, egyre növekvő tapasztalattal és reflexióval: „Légy magad a történelem!”²⁸ E mottó alatt jött létre a világszövetség, mely már több mint 400 000 disszertációt íratott meg, melynek kontrollját a Ferkerért és Rokon Kutatásokért Létrehozott Nemzetközi Buribunkológiai Intézet (Ibuffuff) végzi, melynek egyfajta központi bizottság áll az élén, a Buribunk- és Ferker Kutatási Bizottság (Buffak).²⁹ „Éppen ez az erőszakos valóság kecsgetet meggyőzőerővel”.³⁰

Halálesetére Ferker hamvasztást rendelt el, hogy hamvait a világ minden nyomdájában szétszórhassák. A nyomdák fekete nyomtatószinébe a hamvakat is belekeverik, hogy minden betűképben elérjék a földi halhatatlanságot a glóbuszon.

A nagy vezér persze csak előfutára volt a progresszív módon magasabban fejlett, nemes buribunkoknak, ugyanis két hibát követett el: röviddel halála előtt összeházasodott a házvezetőnőjével, anélkül hogy erről bármiféle naplójegyzetet készített volna. Ebből a hiányos nyíltságból és nyilvánosságból neuropszichopatológiai megbetegedésre kell következtetnünk, mint ahogy arra a további abnormitásra is, ami abban rejlett, hogy végezetül „átadta magát az atavisztikus halálfélelem mérges álmának”, anélkül hogy ezt produktív teremtéssé változtatta volna át. Ferker tehát szerelmi titka és halálfélelme folytán, érdemei ellenére is, az igazi buribunkság előcsarnokában marad. Csak ha már ezeket az úgyszólván természetes előzetes adottságokat áthidalták, akkor válik szabaddá a valódi haladáshoz vezető út. Ennek az útnak a feltárását Schnekke végezte el, aki „minden partikuláris megkülönböztető sajátosságot nélkülöz. [...] Legszélsőségesebb öntörvényűségben kilengő énje kifejezetlen általánosságban nyugszik, egyöntetű szintelenségben,

28 Uo. 96.

29 Magyarul lefordíthatatlan mozaikszavak, amelyek a szakmai bizottságok kezdőbetűiből állnak össze: *internationale buribunkologische Institut für Ferker und verwandte Forschung*; illetve *Buribunken- und Ferker-Forschungsausschußkommission* (a fordító megjegyzése). Lásd a fentebbi megjegyzést. Itt: (a fordító megjegyzése).

30 Schmitt: i. m., 90.

ami a legáldozatkészebb hatalomakarás eredménye.”³¹ Schnekke a nemesek és az ősburibunkok számára Ferker utódaként válik új vezérré, aki én és általánosság azonosságát minden további nélkül keresztülviszi.

Hogyan is szerveződik ez a világbirodalom, melyet az egymást követő vezérek építettek ki? Kizárólag naplói-emberek birodalmáról van szó, akik minden másodpercben mindent rögzítenek, hogy az hasznos legyen a történelem számára. A történelem csak akkor teljesedik be, amennyiben és ameddig papírra vetik. Az elsőként Schnekke által keresztülvitt fokozás ahhoz vezet, hogy maga a naplói-írás válik az egyedüli történelem számára hasznos és a történelemre hatással lévő cselekedetté. Schnekke olyan hatékony eljárást fejlesztett ki, ami egy nagyban kivitelezett szerveződésben létrehozza az emberiség kötelező érvényű kollektív naplóját. Valamennyi naplót mindennemű cél felhasználására másolatokban tesznek hozzáférhetővé, és tárgy- és személymutatóval lehetővé válik a körzetektől kezdve egészen a központig az átfogó ellenőrzés kialakítása. Így például bármely pszichopatológus adott időben jegyzékbe veheti a buribunkok bizonyos osztályának minden álmát, míg ezzel egyidejűleg ugyanazt a munkát még egyszer regisztrálják, hogy a pszichopatológia történelmét karbantartsák, hogy néhány órával később már a motivációs összefüggésekre derítsenek fényt, melyben a pszichopatológus vizsgálódásait megfogalmazta. A pusztá tényekhez igazodó történelemfilozófiai reflexiót, melynek létjogosultságát írásbelisége adja, a végtelenségig fokozzák, hogy a központi hatósággal egyre tökéletesebb ellenőrzést biztosíthassanak. Filmeket, fényképeket, felolvasásokat, konferenciákat, folyóiratokat, ünnepi játékokat és más hasonlókat hoznak működésbe, nehogy kisiklassák az ellenőrzés alatt álló önreflexió közösségi feladatának permanens érdekét. Az ellenőrzés legfőbb parancsa „a korlátlan [...], sohasem megbotránkoztató tolerancia és a személyes szabadság legnagyobb tisztelete.”³²

A toleranciakínálat minden gátlásküszöböt lesüllyeszt, hogy a legbensőbb lelki ösztönzéseket is feltárja, így válik a hatékony ellenőrzés előfeltételévé. Az ellenőrzés a naplókban az önkéntes önfeltárás kényszereként lepleződik le. Hogy a buribunkellenes felkeléseket megakadályozzák, mindenkit arra kényszerítenek, hogy naplóját akkor is folytassa és tárja a nyilvánosság elé, ha az illető ellenzi a naplói-írást. A buribunk ellenőrzésszervezés az idők folyamán annyira tökéletesedett, hogy a buribunkok képesek voltak minden változást beágyazni és progresszív módon elterelni. Ekképp létezik „egy tiszteletnek örvendő szövetség, mely tagjaira azt a feladatot rója, hogy a buribunkellenességet is buribunkként értelmezzék.”³³ Amennyiben mégis

31 Uo. 100.

32 Uo. 102.

33 Uo. 102.

kirajzolódnának neoburibunk törekvések, úgy ezeket csábító pályadíjakkal írásos önfeltárára kényszerítik, hogy irányítsák a változást és visszacsatalkoztassák a központi hatósághoz.

Hogy mármost a buribunkellenes felkeléseket feltartóztassák, mindenkit arra szólítanak fel, hogy naplóját még akkor is folytassa és tárja fel, ha lázadó hajlamai vannak az ellenőrző rendszer ellen. Ha bárki fel merészel hagyni a naplóírással, végső soron a jobbak természetes szelekciós logikája lép életbe, mert aki nem állja ki a naplók szellemi küzdelmét, az visszamarad a fejlődésben és kiiktatják. „A vastörvény nem ismer semmilyen kíméletet az érdemtelenekkel szemben, akik önmagukat juttatták erre a sorsra.”³⁴

Míg az igazi buribunkokat faji ismertetőjel tünteti ki, ugyanis a szájuk szélesebb a többi embernél, e szelekció következtében osztálytagozódás is fellép. A naplóírásra képtelenek kiirtása ahhoz vezet, hogy alacsonyabb osztályba sorolják őket. A naplóíró nemesség legjobb matériáját kézzel kell előállítaniuk, melyen a világszellem az írás során tér magához. Mindezen megnevezett biztosítékkal mindennemű ellenzék, mellyel néhány forradalmár hitegeti magát, eltűnik. Az ellenfeleket letartóztatják, a progresszíveket irányítják, csak a naplóírásra képteleneket és ezáltal kontrollálhatatlanokat likvidálják, így válik létük nemlétté. A negáció ilyesfajta technikái ahhoz vezetnek, hogy a buribunkok még magát a világtörténelem cselét is rászedik.

Itt nyilvánvalóan következetesen temporalizálódott utópiáról van szó, mely az újkori tudatfilozófiából nyeri felhajtóerejét. A múlt távlatából minden viszonylagos, ám a történelmi relativizmust komolyan venni a buribunkok számára egyet jelent azzal, hogy a fölényes és mindenható, jövőt feltáró szellem szintjére emelkednek. A mindenható szellem önmaga eleddig hallatlan nemesítésén munkálkodik. A végtelen továbbfejlődés olyan kommunikációs eszközökhöz vezet, amelyeket a jövőben már a magzatok is megjavítanak, méhen belüli szexuális tapasztalataikat kicserélik egymással, hogy ezzel „egy kifinomult nemi erkölcs ténylegesen szükséges alapjait”³⁵ dolgozzák ki. Még a halálfélelem is megszűnik, mivel az igazi élet, akár csak Mercier-nél, csak írásos megvalósulásában őrződik meg. „Mi ennélfogva megmutatjuk az embereknek a valóshoz vezető helyes irányt, amennyiben a halhatatlanságot ott keressük, ahol tényleg fellelhető: *mögöttünk*, nem pedig *előttünk*.”³⁶ Így halad a buribunk „győztesen történetiségének hajnalpírjában”.³⁷

A hagyományos utópia klasszikus gátja, hogy az egyéni halált és a privát szerelmet kiküszöbölték, hogy az utópia az általános önmeghatározás tiszta

34 Uo. 103.

35 Uo. 103.

36 Uo. 105.

37 Uo. 103.

tudatában táruljon fel. Emögött persze a tudomány és a tolerancia álruhájába bújtatott abszolút szolgaság rejlik.

Számos néma, gyakran csak utalásokból következtető tanú van, akiket Carl Schmitt felszólít, hogy negatív utópiáját a tudományosság látszatával alapozzák meg: minden bizonnyal ide sorolható Descartes, Adam Smith, Hegel és Marx, Richard Wagner és Nietzsche, Lamprecht, Haeckel vagy Ostwald; talán már Lenin és a Kommunista Párt is, talán már Wilson és az amerikai kapitalista rendszer is, melyek összességében szimbiózist képeznek a modern emberiség buribunkság-tanában. Önámítás és terror adja tudatuk irányította szervezetük külső és belső aspektusait.

Az olvasót ezzel a negatív utópiával olyan alternatíva elé állítják, melyet aligha képes észlelni a történelmi és progresszív világnézet hagyományában. Szerolem és halál az egyetlen elleninstanciák, melyek megakadályozhatják, hogy a haladás fajilag legitimált, két osztályra tagozódó államban végződjön, melynek uralkodó osztálya írástudó ideológusokból áll, aminek ellentette a szellemi feledés semmijébe merül.

Érdemes Carl Schmitt buribunkológiájában Mercier-nek címzett republikát látni, ami 1918-ban, egy évszázad haladástapasztalata után esedékes is volt. Ám Carl Schmitt aligha ismerte Mercier-t, történelemfilozófiai kísérlete ráadásul éppúgy előrevetíti 1984-et, mint ahogy 1770-re is visszautal.

A naiv jövőutópia negatív időutópiává vált. Mindkét utópia szociológailag közös nevezője az íróiség, az úgyszólván transzcendentális történelemfilozófia társadalmi médiuma. Mármost a tudat és a történelem menetének feladatát értelmetlen volna tagadni. Ellenkezőleg. Mindkét utópiából csak azt kell megtanulnunk, hogy más lefolyásuk van a történelmi korszakoknak, mint ahogy mi retrospektív vagy anticipatív módon egyszer értelmezzük őket. A tényleges történelem többé-kevésbé mindenkor és *ex post* szemlélve mindig más, mint amit el tudunk képzelni. Emiatt léteznek utópiák és pontosan ezért vannak tévedésre ítélve. Sikerük inkább a boldogtalanság felé tendál, semmint a beígért boldogság felé. Ám ne feledjük két utópiánk prognosztikus tartalmát, melyet később beigazolt a történelem. Mercier utópiája beteljesedett, csak éppen fordítva, mint ahogy elgondolta. Carl Schmitt utópiája – intő funkciója ellenére – ugyancsak beteljesült, még hozzá rosszabbul, mint ahogy azt szerzője egykor karikírozta volt.

Tillmann Ármin fordítása